

MIRJANA GROSS

### O osnovnim metodološkim problemima historijske znanosti na kraju sedamdesetih godina\*

Na temelju međunarodnih metodoloških diskusija i novih izdanja u drugoj polovici sedamdesetih godina, moguće je jasnije formulirati obilježja pojedinih historijskih »škola« i gledišta koja ih razdvajaju odnosno povezuju.<sup>1</sup> Pri tom valja reći da francuska strukturalna historija (grupa oko časopisa *Annales*) još uvijek ima širok međunarodni utjecaj ali da i ona, s obzirom na različita mišljenja u vlastitim redovima i na brojne kritike, postepeno gubi obilježje što su joj ga dali njeni osnivači a u drugom naraštaju Fernand Braudel.

U obavijesti o francuskoj strukturalnoj historiji razlikovala sam tri razvojne faze. To je najprije stvaranje temelja novoj struji uoči prvoga svjetskog rata, zatim doba između dva rata, kad se osniva časopis *Annales* a pečat novim pogledima daju Marc Bloch i Lucien Febvre, i zatim poslijeratno razdoblje, kad se »analisti« organiziraju kao formalna institucija u Francuskoj a njihov se utjecaj širi u Evropi, Americi i nekim zemljama Azije. Historičari su tada poistovjećivali analističku »školu« s imenom Luciena Febvrea (sve do njegove smrti 1956), a zatim je glavni organizator, najpoznatija ličnost, historičar o čijim se shvaćanjima najviše raspravlja, postao Fernand Braudel. On je, zapravo, bio jedini urednik *Annales* od 1956. do 1968.<sup>2</sup> Mnogi i danas smatraju da francuska strukturalna historija u cjelini slijedi njegova načela. Taj se pogrešan dojam može donekle dobiti i iz moga izlaganja zato što sam za pisanja ove knjige raspolagala uglavnom obavijestima koje su bile dovoljne samo za cjelovitu ocjenu razvoja analističke struje do kraja šezdesetih godina.

\* Ovaj je prilog dodatak drugom, neizmijenjenom izdanju knjige: *Historijska znanost, Razvoj, oblik, smjerovi* (1. izd. Zagreb 1976; 2. izd. Zagreb 1980). Kako uredništvo smatra da historičari, koji već imaju prvo izdanje, neće kupiti i drugo izdanje, zamolilo je autoricu da svoj dodatak drugom izdanju objavi i u našem časopisu. Obavijesti u bilješkama odnose se djelomično na izdanja citirana u spomenutoj knjizi i na stranice koje su iste u oba izdanja, budući da se drugo izdanje objavljuje foto-slogom.

<sup>1</sup> Dopunske obavijesti ovoj knjizi dala sam u prilogima: Na putu k budućoj historijskoj znanosti, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1977; Metodološki problemi strukturalne historije s posebnim obzirom na stupanj razvoja jugoslavenske historije, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1978; Što je novo u američkoj »novoj« historiji, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1979.

<sup>2</sup> F. Braudel, *Personal Testimony, Journal of Modern History*, Dec. 1972.

Danas se već mogu stvarati zaključci o značaju francuske strukturalne historije sedamdesetih godina, tj. na početku njene četvrte razvojne faze u kojoj je treće pokoljenje »analista« preuzelo vodstvo u organizacijskim poslovima i istraživačkim usmjerenjima. Valja imati na umu da grupa oko *Annales*a nikad nije bila monolitna.<sup>3</sup> Štoviše i sami njeni osnivači — Bloch i Febvre — bili su historičari sasvim različita kova. »Analisti« su uvijek isticali, kao što to čine i danas, da ne pripadaju nikakvoj »školi« nego grupi koja u neprekidnom dijalogu nastoji sustavno postaviti na dnevni red bitna pitanja suvremene historijske znanosti u vezi s najnovijim metodama i rezultatima istraživanja. Među »analistima« nalaze se povjesničari potpuno različitog usmjerenja — od marksista do onih koji, štoviše, ne prihvaćaju ni osnovni postulat da je historija društvena znanost.<sup>4</sup> Osim toga, kritika najvažnijih metoda i rezultata »analista« ne dolazi samo izvana nego i iz vlastitih redova. Ne smatram da su u pravu oni koji govore o potpunom gubitku određenoga pravca u francuskoj strukturalnoj historiji sedamdesetih godina. Usred velike raznolikosti u pristupu i u općim shvaćanjima, i danas se očrtava kontinuitet određenih karakterističnih obilježja te »škole«, posebno u radovima njenih istaknutih predstavnika. Ipak, promatrač ne smije pogriješiti i pripisati najpoznatija »učena« »analista« svim historičarima koji surađuju u časopisu *Annales* i sudjeluju u diskusijama što ih ta grupa neprestano potiče i vodi.

Prekretnica između »vremena Braudela« i preuzimanja vodstva od treće generacije »analista«, počela je, zapravo, studentskim nemirima u svibnju 1968. Tada je i krug oko *Annales*a preispitao karakter svoga časopisa. God. 1969. unesene su nove rubrike i došlo je do premještanja težišta pri isticanju važnih istraživačkih pitanja.<sup>5</sup> Baza »analista« bila je Praktička škola za visoke studije, osnovana 1868, dok je 1947. počela djelovati njena šesta sekcija, što joj je nakon Febvreove smrti bio na čelu Braudel do svog odlaska u mirovinu 1972. Ta se ustanova razvijala nezavisno od sveučilišta. Organizirala je znanstveni rad i tečajeve za postdiplomce što su ih vodili najpoznatiji historičari i predstavnici ostalih društvenih znanosti. »Škola« nije imala pravo podjeljivanja diploma i znanstvenih stupnjeva. God. 1975. šesta se sekcija pretvorila u Školu za visoke studije društvenih znanosti (École des hautes études en Sciences Sociales) sa svim pravima univerziteta za postdiplomski studij.<sup>6</sup> Danas je objavljivanje bar jednoga članka u časopisu *Annales* nužan prvi korak u znanstvenoj karijeri sva-

<sup>3</sup> Iako je svojoj knjizi dao naslov: »Francuska historijska metoda, Paradigma Annales-a«, Traian Stoianovich nije mogao jasno utvrditi u čemu se ta »paradigma« zapravo sastoji. Sam Braudel, koji je napisao predgovor toj knjizi, ističe da u »analista« ne postoje jasno artikulirani i zatvoreni sistem shvaćanja i da se na njih, štoviše, ne mogu primijeniti ni pojmovi »model« ili »škola«. T. Stoianovich, *French Historical Method, The Annales Paradigm*, Ithaca 1976.

<sup>4</sup> Kritizirajući koncepciju »globalne« (totalne) historije, Paul Veyne smatra da historija nije znanost nego rezultat erudicije i umjetnosti, disciplina koja mora »konceptualizirati«. P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire, Essai d'épistémologie*, Paris 1971; *Isti*, *L'histoire conceptualisante*, u: Le Goff-Nora, ur., *Faire de l'histoire*, n. dj., I; Gross, *Na putu k budućoj historijskoj znanosti*, 48.

<sup>5</sup> F. Braudel, *Les »Nouvelles« Annales, Annales*, XXIV, maj–juni 1969.

<sup>6</sup> Predsjednik »škole« bio je 1972–77. medievist Jacques Le Goff, a danas to je François Furet, jedan od glavnih zastupnika »serijalne« historije.

grupa izvan Francuske. I sam Braudel se pita ne izaziva li taj »trijumf« koga mladog francuskog historičara. Može se zaključiti da ovdje određeni krug ima takvu moć u profesiji historičara kakvu nema ni jedna druga počivajući na lovorikama i vjeruje da stagnaciju mogu spriječiti samo polemike što ih uzrokuju napadi protivnikâ.<sup>7</sup>

Što se tiče kritikâ, Braudel se doista ne može požaliti. Sa svih strana one se upućuju najviše njemu samome ali i mnogim drugim povjesničarima. Sada to više nisu kritike branilaca tradicionalne historije ili onih, koji su je htjeli samo donekle modernizirati, kao što je bilo, uglavnom, još šezdesetih godina, nego su to ocjene »učenika« »analista«, marksista i historičara raznih struja koji traže nove putove. Zbog raznovrsnih pristupâ unutar »analističke škole«, kritičari se razilaze u ocjeni njene »paradigme«, tj. njenoga središnjeg metodološkoga načela. Ponajprije se zamjerke upućuju Braudelovim knjigama kao obrascima francuske strukturalne historiografije. Riječ je najprije o njegovoj slavnoj knjizi o Sredozemlju u doba Filipa II koja predstavlja prijelaz od istraživanja na način Febvreove historije mentaliteta na isticanje dugotrajnih povijesnih struktura što su relativno nezavisne od ljudske akcije. Drugo izmijenjeno izdanje spomenute knjige iz 1966. izazvalo je opsežnu diskusiju.<sup>8</sup> Raspravlja se i o Braudelovoj knjizi: Materijalna civilizacija i kapitalizam (15–18. st.), koja je potakla značajne međunarodne projekte o genezi kapitalizma i društvenim preobrazbama što ih je uvjetovao.<sup>9</sup> Obje su knjige obrazac za istraživanje predindustrijskoga razdoblja kvantitativnim metodama.

Sjetimo se da Braudelova knjiga o Sredozemlju razrađuje model triju povijesnih vremena: gotovo nepokretno strukturalno vrijeme, konjunkturalno (ciklično) vrijeme i kratkotrajno vrijeme epizodnih događaja. Pri tom on nije pokušao riješiti osnovni metodološki problem što ga postavlja njegova knjiga, tj. kako povezati povijesne strukture »dugoga trajanja« s činjenicama što se brzo mijenjaju. Štoviše, on je te »epizodne« činjenice poistovjetio s političkom poviješću koja se tobože obrađuje samo površnim nizanem »događaja«. Tako shvaćenu »događajnu« historiju smatrao je nevažnom za objašnjenje društvenih struktura. Kako nije uspio međusobno povezati cijelu mrežu najvažnijih elemenata struktura što ih je proučio, predbacili su mu da je ta knjiga, zapravo, niz slabo povezanih, izvanredno napisanih eseja a ne i obrazac one »totalne« historije što su je osnivači *Annales*a proglasili svojim ciljem. Kritičari su zamjerali Braudelu i nepreciznost njegova pojma »struktura«.

Danas je postalo jasno da najuspješnija djela povjesničara »analističke« škole nisu slijedila Braudelov trojni model. Štoviše, doživio je u tom

<sup>7</sup> *Stoianovich*, n. dj., 16.

<sup>8</sup> V. str. 198–9.

<sup>9</sup> *F. Braudel*, *Civilisation matérielle et capitalisme (XV<sup>e</sup>–XVIII<sup>e</sup> siècle)*, sv. 1, Paris 1967; Na engleskom: *Capitalism and Material Life 1400–1800*, New York 1973. Informacije o međunarodnom »Centru Fernand Braudel za studij ekonomije, povijesnih sistema i civilizacije« koji je osnovan 1977. u SAD, mogu se naći u: *M. Gross*, što je novo u američkoj »novoju« historiji, n. dj. Mislim da je to sada najzapaženije i mnogo kritizirano djelo proizašlo iz toga projekta: *Immanuel Wallerstein*, *The Modern World Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the 16. century*, New York 1974.

pogledu kritiku mlađih historičara.<sup>10</sup> Brojne i argumentirane kritike Braudelovih koncepcija onemogućavaju mladim historičarima da ih pokušavaju primijeniti. Braudelov model se, dakle, pokazao kao neprovediv i danas je »serijalna« historija, tj. analiza razmjerno izoliranih isječaka povijesne zbilje koji se mogu kvantificirati, znatno potisnula Braudelovu interpretaciju »totalne« historije. U svakom slučaju, Braudelovo »Sredozemlje« mora se smatrati značajnom prekretnicom u historijskoj znanosti, jer je potaklo diskusiju o novim metodološkim problemima i odigralo važnu ulogu u širenju postulata strukturalne historije izvan Francuske.

Kad smatram da se Braudelova shvaćanja ne smiju poistovjetiti s cjelokupnim metodološkim pristupom istraživanju današnje »analističke« struje, ipak ne tvrdim da norme, izgrađene u pedesetim i šezdesetim godinama, danas više nisu prisutne. Naprotiv, one su u novom obliku utkane u djela mnogih historičara i osiguravaju kontinuitet osnovnih metodoloških zasada uz određene promjene. Od francuske strukturalne historiografije svaki historičar može izvanredno mnogo naučiti, prije svega o tome koja se sve područja društvenoga života mogu istraživati, kakvim se sve metodama povjesničar može pri tom poslužiti, kako se upotrebljavaju kvantitativne metode i kako se može pisati regionalna, odnosno lokalna historija.<sup>11</sup> No, mora se istaknuti da neka osnovna metodološka načela, kojima se rukovode najpoznatiji predstavnici »analista«, nisu u skladu s marksističkim gledištima. Marksisti su bili preteče mnogih koncepcija »analista« ali su oni i odlučni kritičari njihovih normi. Važno je, dakle, precizno izložiti zamjerke koje se u sadašnjem trenutku mogu uputiti metodološkim načelima većeg dijela predstavnika francuske strukturalne historije.

Najprije treba upozoriti na proturječnosti između »totalne« i »serijalne« historije. »Totalna« historija teži proučavanju društvenih struktura kao cjelinâ unutar kojih postoji neprekidna interakcija između pojedinih dijelova. Na putu prema tom cilju »analisti« su počeli istraživati pojedine podstrukture, dijelove cjeline. Oni najprije nastoje utvrditi »serije« homogenih podataka i njihovu funkciju kao uvjeta za proučavanje odnosa između grupa serijaliziranih činjenica. Pri tom ti historičari smatraju da bi izolacija, a zatim usporedba odabranih činjenica trebalo da omogući konstrukciju društvene cjeline određenoga razdoblja na nekom geografsko-povijesnom području. Međutim, zasada misle da se ne može obuhvatiti društveni totalitet, dok se ne istraži veliki broj funkcija pojedinih podstrukture, a neki sumnjaju da se to uopće može postići. Zato je »serijalni«

<sup>10</sup> Sam Braudelov nasljednik Le Goff kritizirao je to što je u knjizi o Sredozemlju politička historija svedena na zakržljani dodatak i smatra da ne može biti suprotnosti i nepovezanosti između relativno »nepokretnih« struktura, pokretnijih »konjunktura« i vrlo brzih događaja. *J. Le Goff, Is Politics still the Backbone of History*, u: Gilbert-Graubart ur., *Historical Studies today*, n. dj.; *Isti, Histoire et ethnologie: L'historien et l'homme quotidien*, u: *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, n. dj., sv. II. Više podataka o traženju novih putova kod mlađih »analista« vidi kod Gross, Na putu k budućoj historijskoj znanosti, n. dj. Usp. i *Journal of Modern History* 44 (Dec. 1972) posvećen »analistima« s člancima *Jacka Hextera*, Fernand Braudel and the Monde Braudélien i *Hugha Trevor-Ropera*, Fernand Braudel, the Annales and the Mediterranean; V. posebno oštru kritiku *Dietera Groba: Kritische Geschichtswissenschaft in emanzipatorischer Absicht*, Stuttgart 1973.

<sup>11</sup> Kritika je zamjerila mnogim istraživanjima lokalne povijesti da su im rezultati ostali u granicama uskih »serija« bez sinteze i da su utvrđene povijesne strukture određene regije ostale izolirane od općih kretanja.

pristup, zapravo, napustio prvobitni program analista, okrenut prema proučavanju dugotrajnih struktura i konjunktura, tj. »totalnu« ili »globalnu« historiju. Prema tome, postoji suprotnost između zastupnika »globalne« i »serijalne« historije koja istražuje isključivo funkcije unutar strukturâ njihovom kvantifikacijom u točno određenim nizovima.<sup>12</sup> Čini se da je na »serijalnu« historiju ipak utjecao dogmatski strukturalizam svojim isključivim isticanjem funkcija s različitim ritmom i organizacijom unutar strukturâ i svojim izbacivanjem svjesne ljudske akcije, a time i povijesne dimenzije iz svojih »strukturâ«.<sup>13</sup> »Totalna« historija nužno se pretvara u historiju gomilanja fragmenata i »isječaka«, ako se isključuje ili omalovažava svjesna ljudska djelatnost. Upravo to rade neki »analisti« ali ne svi. Neka poznata, npr., demografska djela upravo se bave poviješću »maloga čovjeka«.<sup>14</sup>

Mnoge pripadnike »analističke« struje može se kritizirati zbog proučavanja isključivo relativno stabilnih strukturâ, tj. zbog zanemarivanja procesa preobrazbi tih strukturâ. No i ta se kritika ne odnosi na sve »analiste«, jer su neki od njih dali izuzetno važne znanstvene rezultate, kad je riječ o procesu nastajanja predindustrijskog kapitalizma ali se, uglavnom, nisu zainteresirali za procese modernizacije u 19. i 20. stoljeću. U svom isključivom interesu za društvene strukture, mnogi su »analisti« zanemarili pitanja pod kojim uvjetima se razvija ljudska povijesna praksa. Ističući »podsvjesne« strukture, neki se autori uopće ne bave svjesnom ljudskom akcijom. Iako je danas napušteno shvaćanje da je politička povijest samo izraz toka epizodnih događaja, pa je politička akcija ponovo naišla na pažnju istraživača, politička historija još uvijek ne pripada onim područjima istraživanja koja »analiste« najviše zanimaju i na kojima oni daju svoje dragocjene priloge metodološkim dostignućima. No, valja upozoriti da je treća generacija »analista« u nizu svojih radova proglasila »povratak događaja« ali još uvijek nije načelno razradila pitanje odnosa između struktura i događaja.

Još uvijek se slabo istražuju problemi, koji posebno interesiraju marksiste, kao što su klasne borbe, sukobi moći, društveni položaji i uloge, ekonomski interesi. To su, dakako, predmeti istraživanja kojima se ne može prići uskom »serijalnom« historijom. Bez obzira na sve danas vidljive slabosti, francuska strukturalna historija obavila je izuzetno koristan zadatak redefinicije pojma historijske znanosti i njenih zadaća i time je olakšala pokoljenjima historičara koji dolaze traženje novih putova.

Kad sam pisala ovu knjigu, imala sam obavijesti o kretanjima u zapadno-njemačkoj historijskoj znanosti na temelju kojih sam jedino mogla nago-

<sup>12</sup> Str. 267–8; Gross, Metodološki problemi strukturalne historije, n. dj., 78.

<sup>13</sup> Riječ je prije svega o trojici najvažnijih predstavnika francuskih strukturalista. To su Claude Lévi-Strauss, Michel Foucault i Louis Althusser. C. Lévi-Strauss, *Divlja misao*, Beograd 1966; *Isti*, *Strukturalna antropologija*, Zagreb 1977; *Mišel Fuco* (Michel Foucault), *Riječi i stvari*, Beograd 1971; *Luj Altise* (Louis Althusser), *Za Marxa*, Beograd 1965; *L. Althusser-Etienne Balibar*, *Kako čitati Kapital*, Zagreb 1975; *Markizam, strukturalizam, istorija, struktura*, Beograd 1974; *Usp. marksističku kritiku strukturalizma: Anri Lefevr* (Henri Lefebvre), *S onu stranu strukturalizma*, Beograd 1973; *Alfred Schmidt*, *Povijest i struktura, Pitanja marksističke historike*, Beograd 1976.

<sup>14</sup> Razumije se da »serijalna« historija i njena metoda kvantifikacije unapređuje historijsko istraživanje ali se ne smije suprotstaviti »totalnoj« historiji.

vijestiti golemu prekretnicu koja je bila na vidiku. Na kraju sedamdesetih godina već se može dati ocjena o osnovnim obilježjima koja su se iskristalizirala. Danas je očigledno da je historijska znanost u Saveznoj Republici Njemačkoj gotovo potpuno prevladala svoju izolaciju od traženja novih putova u ostalim evropskim historijskim znanostima i svoju apologetsku nacionalno-konzervativnu dogmu iz prvih poslijeratnih desetljeća. Štoviše, ona potpuno sudjeluje u međunarodnoj metodološkoj raspravi, zastupajući vrlo važna nova načela o »historijskoj društvenoj znanosti«, otvarajući se prema teorijama i metodama društvenih znanosti, uz isticanje posebnosti historijske discipline.

Vidjeli smo već da je zapadnonjemačkoj historijskoj znanosti nakon drugoga svjetskog rata davala ton grupa konzervativnih historičara na čelu s Gerhardom Ritterom, koja se čvrsto držala tradicije idealističkog historizma i pokušala svesti nacizam na tvorevinu samoga Hitlera, koja tobože nije proizašla iz kontinuiteta njemačke povijesti. Međutim, u samom starijem pokoljenju historičara počelo je nicati uvjerenje o potrebi »strukturalne« historije kojoj je nužan tipološki pristup. Theodor Schieder i neki drugi željeli su napustiti isključivo pripovjedačke rekonstrukcije o toku pojedinih neponovljivih povijesnih činjenica, na temelju kritike izvora koji se prije svega odnose na probleme države. No, oni su još uvijek bili vrlo rezervirani prema metodama sistematizacije i kvantifikacije i vidjeli su u historiji, ipak, samo znanost koja se služi metodom »razumijevanja« a ne i analitičku društvenu znanost. Ti su se povjesničari pokušali približiti društvenim znanostima a da ne prekinu s tradicijom idealističkog historizma. Zato od njih nije potekao odlučni poticaj za preobrazbu historijske znanosti nego od slavne knjige Fritza Fischera: »Zahvat za svjetskom moći« u kojoj je autor analizom ratnih ciljeva Njemačke u prvome svjetskom ratu oduzeo svaki temelj tvrdnjama da je hitlerizam izolirana pojava bez tradicije u dotadašnjem njemačkom razvoju.<sup>15</sup> Žestoka i žučna diskusija nakon toga pokazala je da je nemoguća samo djelomična revizija historijskih interpretacija nego da je potrebno tražiti široke društvenoznanstvene i strukturalne metode pri istraživanju novije njemačke povijesti. Mladi naraštaj njemačkih historičara odlučno je krenuo tim putem. Postepeno su iz rezultata istraživanja i metodoloških diskusija proizašla određena obilježja suvremene zapadnonjemačke historiografije. Donedavna glavni predmet istraživanja — država, ne shvaća se više kao kolektivna individualnost nego kao središte suprotstavljenih društvenih i političkih struktura i snaga. Biografije »velikih ličnosti« i opis njihovih ideja zamijenila je analiza uvjetovanosti njihova djelovanja iz ekonomskih i društvenih struktura. Cilj je takve političke historije da istražuje dugotrajnije strukture i da ih sagledava u vezi s kratkotrajnim političkim odlukama pojedinaca i grupa. Strukturalnom analizom njemački historičari pokušavaju istraživati, prije svega, društveni razvoj koji se temelji na industrijskoj proizvodnji. Nova kretanja vidljiva su zato posebno pri istraživanju njemačke političke povijesti u 19. i 20. stoljeću. Dinamički pristup proučavanju struktura posebno je naglašen u tih historičara, uz ostalo, i zato što u novoj njemačkoj historijskoj znanosti postoji težnja da se nacizam shvati kao rezultat razvoja ekonomskih i društvenih struktura u Njemač-

<sup>15</sup> O osnovnim problemima njemačke historijske znanosti do Fischera v. str. 170–72.

koj. Takav pristup zahtijeva upotrebu društvenoznanstvenih teorija, metoda i postupaka kvantifikacije. Iz te društvenohistorijske analize proizlazi težnja da se prevlada uska specijalizacija i da se krene prema integraciji ekonomske, društvene, idejne i ustavne historije.

Rasprave s dogmatskim marksizmom u Istočnoj Njemačkoj utjecale su na to kretanje. Zapadnonjemački povjesničari prestali su ignorirati rezultate istočnonjemačke historiografije koja se više ne ograničava na polemiku protiv »građansko-imperijalističke« zapadnonjemačke historiografije nego, uz to, daje vrijedna djela iz ekonomske i društvene historije. Nova su kretanja izuzetno oplodila diskusije s »neomarksizmom«, tj. sa strujama koje se suprotstavljaju dogmatizmu i traže nove putove »otvorenom« marksizmu, s Frankfurtskom školom i s neopozitivizmom. Marksistički pojmovi i kriteriji naišli su na opću upotrebu u »historiji kao društvenoj znanosti« koja istražuje mnoge probleme što posebno zanimaju marksiste. To su klasne borbe, ekonomski interesi, raspodjela moći, karakter imperijalizma. Ti se historičari, također, inspiriraju načelima Maxa Webera, a posebno njegovom analizom birokracije i kapitalizma. No upravo Marxovu utjecaju može se pripisati to što oni naglašavaju ulogu kapitalizma pri zaoštavanju suprotnosti u njemačkom društvu i pri nastanku nacizma. Usprkos tome u Zapadnoj Njemačkoj ima manje historičara nego u Francuskoj i Velikoj Britaniji koji sami sebe smatraju marksistima. U svakom slučaju, inspiracija marksizmom dostigla je znatan stupanj.

Nakon 1970, uslijedila je prava eksplozija teoretskih i metodoloških radova. Ima ih razmjerno mnogo više nego u ostalim zemljama. To je zacijelo znak da su njemački historičari nadvladali svoju prvotnu izoliranost i da se brzim koracima uključuju u međunarodne diskusije o bitnim metodološkim pitanjima.<sup>16</sup> Iz obilja zbirki članaka, koje se bave određenim metodološkim problemima, možemo zaključiti da postoje znatna razmimoilaženja među njemačkim historičarima. Sigurno je, međutim, da su svi oni, koji imaju nešto reći o metodologiji, prevladali tradiciju idealističkog historizma. Na temelju podataka kojima raspoložem, usudila bih se tvrditi da se svi metodološki zainteresirani njemački historičari slažu da se historijska znanost može razvijati samo u uskoj vezi s ostalim društvenim znanostima, da se pojam »struktura« ne smije shvatiti statički

<sup>16</sup> Nakon što je izašla ova knjiga, došle su mi u ruke ove zbirke metodoloških članaka: Bernd Faulenbach, ur., *Geschichtswissenschaft in Deutschland*, München 1974; Geza Alföldy, Ferdinand Seibt, Albrecht Timm, ur., *Probleme der Geschichtswissenschaft*, Düsseldorf 1973; Peter Christian Ludz, ur., *Soziologie und Sozialgeschichte*, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 16, 1973; Jörn Rüsen, ur., *Historische Objektivität*, Göttingen 1975; Hans Michael Baumgartner-Jörn Rüsen, Seminar: *Geschichte und Theorie*, Frankfurt 1976; Reinhard Rürup, ur., *Historische Sozialwissenschaft*, Göttingen 1977; Reinhart Koselleck, Wolfgang J. Mommsen, Jörn Rüsen, ur., *Objektivität und Parreilichkeit, Theorie der Geschichte*, Beiträge zur Historik I, München 1977; Karl Georg Faber-Christian Meier, *Historische Prozesse*, na i. mj. II, München 1978. Usp. i knjige pojedinih autora: *Georg G. Iggers*, *New Directions in European Historiography*, Middletern 1975; *Winfried Schulze*, *Soziologie und Geschichtswissenschaft, Einführung in die Probleme der Kooperation beider Wissenschaften*, München 1974; *Dieter Gröb*, *Kritische Geschichtswissenschaft*, n. dj. *Herman Lübke*, *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse, Analytik und Pragmatik der historie*, Basel-Stuttgart 1977. Usp. i »leksikon« i bibliografiju: O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, ur., *Geschichtliche Grundbegriffe*, 2 sv., Stuttgart 1975; *Helmuth Berding*, *Bibliographie zur Geschichtstheorie*, Göttingen 1977.

nego samo dinamički, i da je pri historijskom istraživanju potrebna formulacija teorija. Mišljenja se razilaze, kad je riječ o karakteru tih teorija.

U njemačkoj historiografiji danas je najzanimljivija Bielefeldska »škola«, tj. struja čiji se glavni predstavnici nalaze na novom sveučilištu u Bielefeldu. Ogledalo njihove djelatnosti je časopis *Povijest i društvo* (*Geschichte und Gesellschaft*) koji je počeo izlaziti 1975. Zadatak je časopisa da poradi na pretvaranju historijske znanosti u »historijsku društvenu znanost« kojoj je potrebna uska veza sa sistematskim društvenim znanostima, posebno sa sociologijom, politologijom i ekonomijom, jer se povijesna zbilja može spoznati i proučavati samo upotrebom teorija istraživačkih pitanja i metoda društvenih nauka s time da se na njihovu temelju priđe stvaranju originalnih teorija u skladu s osobinama historijske znanosti. Uredništvo posebno naglašava da mu je cilj povezati historijsko-hermeneutske i društvenoznanstvene postupke koji bi, također, mogli poslužiti historijskoj dimenziji svih društvenoznanstvenih disciplina.<sup>17</sup>

Kao i »analisti«, pristalice »historijske društvene znanosti« u mnogo čemu se oštro razilaze. Među njima, svakako, valja spomenuti Hansa Ulricha Wehlera (Veler) koji od sredine šezdesetih godina pokušava upoznati njemačke historičare sa suvremenim metodološkim kretanjima u ostalim historijskim znanostima, uz pomoć zbirke najvažnijih metodoloških članaka.<sup>18</sup> Wehler i ostali mlađi povjesničari okrenuli su se, nakon polemike o Fischerovoj knjizi, kritičkom pretresu najnovije njemačke povijesti. Da bi objasnili nastanak nacizma, obratili su pažnju povijesnom kontinuitetu te razdoblju Bismarcka i cara Wilhelma II. Pri tom se najviše zanimaju za društvene strukture i probleme društvene i političke prevlasti.<sup>19</sup> Wehler i ostali nastoje istražiti nerazmjer između ekonomskih i društveno-političkih struktura za industrijalizacije u Njemačkoj u 19. stoljeću. U središtu je pažnje pitanje kako je društvo izraslo iz birokratskoga apsolutizma prije industrijalizacije i u njenim počecima utjecalo na produbljavanje društvenih suprotnosti pod uvjetima industrijalizacije u 19. stoljeću. Pri tom upotrebljavaju teorije o društvenim strukturama i ekonomskom rastu. Kao i marksisti, Wehler i ostali historičari ističu političku ulogu historijske znanosti kao »kritičke znanosti o društvu«. Zato se u polemikama izražavaju i današnji politički sukobi.<sup>20</sup> Uz Wehlera treba, svakako, spomenuti još jednoga profesora iz Bielefelda — Jürgenä Kocku (Koka). On daje znatan doprinos istraživanju dru-

<sup>17</sup> *Geschichte und Gesellschaft*, 1, 1975, Riječ uredništva. Mnogi su brojevi časopisa tematski. Bave se određenim metodološkim pitanjima i njihovom primjenom na istraživanje. Urednici tematskih brojeva različiti su stručnjaci koji nisu članovi formalnoga uredništva. Uredništvo, također, izdaje posebne sveske s prilogima posvećenim određenim ključnim temama, npr. njemačkom seljačkom ratu 1524–26. Važna je sveska o teorijama i njihovoj primjeni u praksi historičara. Jürgen Kocka, ur., *Theorien in der Praxis des Historikers, Forschungsbeispiele und ihre Diskussion*, 1976.

<sup>18</sup> Wehlerove zbirke izašle prije 1975, upotrijebljene su i citirane u ovoj knjizi.

<sup>19</sup> Günter Schödl, »Pruska–Njemačka« i saveznonjemačka historijska znanost, *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1978. Ovaj je prilog izvještaj o znanstvenim rezultatima s posebnim obzirom na metodološke probleme.

<sup>20</sup> H. U. Wehler, *Bismarck und der Imperialismus*, 4. izd. München 1976. Usp. i W. Mommsen, *Imperialismustheorien*, München 1977. O diskusijama i polemikama v. Schödl, n. dj.



štvenih struktura i klasnih borbi i intenzivno se bavi metodološkim problemima što ih razrađuje u člancima koji, čini mi se, najbolje svjedoče o obilježjima avangarde zapadnonjemačke historiografije.<sup>21</sup>

Radi upoznavanja suvremenih kretanja u evropskoj historijskoj znanosti važno je upozoriti na razlike između francuske strukturalne historije i njemačke »historijske društvene znanosti«.<sup>22</sup> Obje struje proučavaju društvene strukture. No, dok »analisti« više istražuju »automatske« procese u ekonomskim i demografskim strukturama, njemački historičari pokušavaju iz društvenih struktura protumačiti ljudsku povijesnu akciju i zato proučavaju i ustavne, upravne i pravne ustanove. Pri tom se najviše bave političkom poviješću koja u »analista« još uvijek nije našla svoje pravo mjesto u istraživačkoj praksi. Njemački su historičari bliži marksizmu i zato što ih zanimaju klasne borbe koje nisu u središtu pažnje u »analista«. Iako Braudelov trojni model nije utjecao na značajnije »analističke« radove, ipak njegovo učenje o tri povijesna vremena, od kojih je svako drukčije strukturirano, još uvijek zauzima važno mjesto u metodološkoj diskusiji. Nasuprot tome, njemački historičari, kao i marksisti, ističu jedinstvo i kontinuitet povijesti. »Analisti« promatraju svako razdoblje manje kao kariku u lancu razvoja a više kao zasebnu strukturu koju treba istraživati isključivo na temelju njenih vlastitih obilježja, dok njemački historičari ističu povijesne promjene. Vidjeli smo da »analistička« »serijalna« historija zastupa uski, ponekad isključivo kvantitativni pristup. Nasuprot tome, njemački historičari su tek prije kraćeg vremena počeli sistematski razrađivati pitanja kvantifikacije ali uvijek u širem povijesnom okviru, tj. nisu preuzeli načela »serijalne« historije.<sup>23</sup> Dok »analisti« istražuju relativno trajne strukture, uglavnom vrijednosno neutralnim pristupom, dotle se spomenuti njemački historičari koncentriraju na klasne i političke sukobe i na povijesne promjene i pridaju samoj historijskoj znanosti ulogu kritičkoga sudionika u povije-

<sup>21</sup> Kocka je izazvao pažnju svojom disertacijom: *Unternehmensverwaltung und Angestelltenchaft am Beispiel Siemens 1847–1914, Zum Verhältnis von Kapitalismus und Bürokratie in der deutschen Industrialisierung*, Stuttgart 1969; U svojoj knjizi o klasnom društvu u prvom svjetskom ratu (*Klassengesellschaft im Krieg, Deutsche Sozialgeschichte 1914–1918*, Göttingen 1973) Kocka je upotrijebio model kojem je baza marksistička klasna teorija ali ju je izdvojio iz »konteksta Marxova historijsko-filozofskog mišljenja« kao »idealni tip« dopunivši je novim spoznajama iz »analize konflikta«. Iako sebe ne smatra marksistom, Kocka ističe vrijednost marksističkog pojmovnoga aparata koji je omogućio »renesansu« marksističke misli u Zapadnoj Evropi. Svoj je model primijenio na tri razine klasnoga društva: 1. u »objektivnom« smislu u vezi s klasnom suprotnosti između vlasnika sredstava za proizvodnju i »posloprimaca«, 2. u »subjektivnom« smislu u vezi s klasnom »napetosti« koja nastaje iz očekivanja, namjera i samorazumijevanja suprotstavljenih klasa, 3. u vezi s »organiziranim klasnim konfliktom«. Neke svoje članke o osnovnim problemima »historijske društvene znanosti«, koji su izašli u raznim časopisima, Kocka je dopunio i zaokružio u knjizi: *Sozialgeschichte, Begriff, Entwicklung, Probleme*, Göttingen 1977.

<sup>22</sup> Dobru ocjenu razlika između »analista« i »nove« zapadnonjemačke historijske znanosti možemo naći u spomenutoj knjizi G. Iggersa. No njegovi su podaci nepotpuni, jer je pisao knjigu prije izlaska časopisa *Geschichte und Gesellschaft* i, uglavnom, nije uzeo u obzir dostignuća treće generacije »analista«.

<sup>23</sup> U posljednje vrijeme pojavila se organizacija Quantum koja unapređuje kvantitativna istraživanja, izrađuje bibliografije o rezultatima kvantitativne historije, stvara »banke« podataka i organizira međunarodne skupove. Usp. i *Konrad Jaraschur, Quantifizierung in der Geschichtswissenschaft, Probleme und Möglichkeiten*, Düsseldorf 1976.

snom toku. Naposljetku, valja istaknuti i to da »analisti« još uvijek istražuju, prije svega, društvene strukture u predindustrijskoj Evropi, dok se mlađi njemački historičari najviše bave razdobljem 19. i 20. stoljeća.

Kad uspoređujemo obilježja francuske strukturalne historije i njemačke »historijske društvene znanosti«, moramo zacijelo uzeti u obzir i američku »novu« ili »društvenoznanstvenu« historiju koja, uz ostale društvene znanosti u SAD, utječe na mnoge historičare u Evropi.<sup>24</sup>

Pri tom možemo utvrditi da je atomizacija historijske znanosti u SAD na »poddisciplinu« zauzela razmjere koji se ne mogu usporediti s kretanjima u Francuskoj i Njemačkoj. Američka se »nova« historija, zapravo, raspada na različite visoko specijalizirane poddiscipline. Toj se atomizaciji suprotstavlja druga tendencija nazvana »komparativna« (poredbena) historija koja želi postići sintetičke zaključke gomilanjem pojedinih »slučajeva« (case studies) i njihovim sustavnim uspoređivanjem uz suradnju svih »poddisciplina« i zajedničkim istraživačkim programima raznih društvenih znanosti. Drugim riječima, nije to »totalna« historija, kao što su je nekada zamišljali osnivači »analitičke« struje, nego shvaćanje koje više sličí današnjoj »serijalnoj« historiji. Razlika je u tome što američki historičari teže prema povezivanju tih pojedinih »slučajeva«, odnosno »serija«, znatno više nego njihovi francuski kolege. Zasada još prevladava istraživanje pojedinih isječaka stvarnosti oslonom na određene društvene znanosti. Zato se svaki pažljivi promatrač mora zapitati: hoće li se te različite »nove« historije, svaka za sebe, jednostavno integrirati u određene društvene znanosti kao skladište podataka za provjeravanje, opravdanje i ilustraciju njihovih teorija ili će sve zajedno stvoriti »novu« historijsku znanost?

»Novo« u američkoj historijskoj znanosti proizlazi iz njena »društvenoznanstvenoga« pristupa na temelju neopozitivističkih učenja u SAD. Kao i u »analista«, pri tom su kvantitativne metode izuzetno raširene. No u SAD je opasnost da će ahistorijske sistematske društvene znanosti progutati historijsku znanost neusporedivo veća nego u Evropi. Određeni broj ekonomista, psihologa, sociologa i antropologa poistovjećuje znanstveni pristup s brojenjem i mjerenjem i poriče »kvalitativnoj« historiji status znanosti. Valja, međutim, reći da se američka »nova« historija, više od »analista«, bavi promjenom društvenih struktura što je, vjerojatno, posljedica preobrazbi u američkom društvu posljednjih dvadesetak godina, kad su se »manjine« prije svega Crnci, pojavili kao povijesni subjekti. Za razliku od »analista«, a slično kao u njemačkih historičara, političke su činjenice vrlo omiljelo područje istraživanja američkih historičara. Iako je američka »društvenoznanstvena« historija bremenita opasnošću za opstanak historije kao samostalne discipline, ona je postigla rezultate koji mogu proširiti horizont svakoga historičara.

U ovoj sam knjizi pokušala raspravljati o metodološkim problemima suvremene historijske znanosti s marksističkoga gledišta. Zato ona sadrži obavijesti o marksističkoj metodologiji i koncepcijama određenih marksističkih historičara. No, ni prije tri godine ni danas ne mogu dati cjelo-

<sup>24</sup> V. str. 182–6, 315–6; Gross, Što je novo u američkoj »novoj« historiji, n. dj.

vitu ocjenu metodološke problematike u suvremenoj marksističkoj historijskoj znanosti unutar koje postoje bitno različita metodološka shvaćanja a često nisu izričito formulirana.<sup>25</sup> Obavijesti bi trebalo prikupljati u knjižnicama brojnih zemalja. Posebnim nedostatkom ove knjige smatram to što nemam podataka o poljskoj i talijanskoj marksističkoj historiografiji.<sup>26</sup> Ipak mogu dati neke informacije o metodološkim problemima marksističke historiografije koji se ocrtavaju na kraju sedamdesetih godina. Dvadesetih i tridesetih godina ovoga stoljeća marksisti su počeli ulaziti u zajednicu stručnih historičara. Zato marksistički pristup nije više bio ograničen na priloge što su ih pisali prvaci i teoretičari socijalističkih, odnosno komunističkih pokreta. Marksistički historičari počeli su se baviti sustavnim istraživanjem, na temelju tehnikâ i normi historičarskoga zanata. Nakon 1945, marksistička se historijska znanost etablirala na sveučilištima i institutima ne samo u Sovjetskom Savezu i socijalističkim zemljama nego i u Francuskoj, Italiji, Velikoj Britaniji, Zapadnoj Njemačkoj i u Japanu te u nekim zemljama »u razvoju«. Iako je marksistička kritika, uz ostale struje, utjecala na napuštanje koncepcija tradicionalne historije, ipak dijalog između marksista i nemarksista nije postojao, zbog sjene što ju je na sve marksističke diskusije bacao staljinizam i radi hladnoratovske atmosfere. No, od šezdesetih godina taj je dijalog postao moguć, zbog stvaranja novih odnosa između »Istoka« i »Zapada«. Postalo je jasno da se usko determinističke i dogmatske koncepcije ne mogu pripisivati Marxu. Tražeći izlaz iz staljinističkoga okruženja, marksistički su historičari i sami otkrivali novi pristup stvaralačkom, antidogmatskom i »otvorenom« marksizmu, dok su nemarksisti počeli uočavati izvanredne mogućnosti što je historijskom istraživanju pruža nadahnuće Marxovim koncepcijama. Za brojne nemarksiste, koji su napustili norme tradicionalne historije, danas je karakteristično da se služe određenim načelima i metodama, što ih potiče Marx, ne prihvaćajući marksistički pogled na svijet, odnosno marksističko političko opredjeljenje.

Na suvremena kretanja u historijskoj znanosti utječe rasprava među samim marksistima u socijalističkim zemljama, među »građanskim« i marksističkim povjesničarima na »Zapadu«, te među »građanskim« historičarima i historičarima u socijalističkim zemljama. Marksistička kritika uvijek je dvostruka: s jedne strane, okreće se protiv tradicionalnoga pristupa historijskom istraživanju a s druge, protiv određenih shvaćanja u »novoj«

<sup>25</sup> Da i kod nas postoje različita shvaćanja o tome što je marksizam, a prema tome i marksistička historijska znanost, svjedoči polemika što ju je protiv mene započeo Branimir Đurđević u vezi s ovom knjigom i mojim referatom o »strukturalnoj« historiji na Kongresu jugoslavenskih historičara u Novom Sadu 1977. (M. Gross, Metodološki problemi strukturalne historije, n. dj.). B. Đurđević, Povodom jednog priručnika za istoriju istoriografije i istorijsku metodologiju, *Prilozi*, Institut za istoriju Sarajevo, 13, 1977; *Isti*, Strukturalizam i »kriza istorije«, *Dijalog*, 3/1977 (preštampano u *Časopisu za suvremenu povijest*, 1/1978); M. Gross, Je li historija društvena ili prirodno-historijska znanost?, *ČSP*, 1/1978; B. Đurđević, Istorija ljudi ne može biti potpuna negacija njihove prirodnosti nego..., Kako Mirjana Gross tumači »moje shvatanje istorije«, *Prilozi*, 14–15/1978; M. Gross, Koji su zapravo osnovni problemi naše historijske znanosti, *Prilozi*, 16/1979.

<sup>26</sup> Izuzetak čini knjiga o metodologiji historije J. Topolskoga kojom sam se poslužila. Posljednjih godina nastao je niz metodoloških radova do kojih nisam mogla doći. Usp. sada prvi put na hrvatskom ili srpskom jeziku: J. Topolski, Povijesno izvješće i uvjeti njegove valjanosti, *Kulturni radnik*, 3/1979.

historijskoj znanosti. Načela marksističke kritike proizlaze iz Marxove metode objašnjenja povijesne zbilje. Pri tom su bitne kategorija totaliteta kao strukturiranoga jedinstva različitosti i dijalektičkog razvoja. Zato dijalektička metoda pretpostavlja i genetička i strukturalnoanalitička objašnjenja, tj. istraživanje složenih povijesnih činjenica u pokretu, sastavljenih od dijelova u različitim međusobnim odnosima, dakle proučavanje unutrašnje dinamike povijesnih struktura. Prema marksističkom shvaćanju, bitni su društveni odnosi koji se neprestano mijenjaju. Te promjene nisu posljedica automatskih zakona, koji bi djelovali nezavisno od ljudske povijesne prakse, ali ne uzrokuje ih isključivo ni ljudska volja. Ta su kretanja, prema Marxu, »izmjena stvari« između čovjeka i prirode, posredovana njegovim društvenim radom. Zato se marksistička kritika suprotstavlja tradicionalnom shvaćanju o individualnosti i neponovljivosti povijesnih činjenica i odlučnoj ulozi »velikih ličnosti« u povijesnom toku, ali i »strukturalističkom« i »funkcionalističkom« pristupu koji nastoji izolirati činjenice pogodne za kvantifikaciju i ne uzima u obzir svjesnu i usmjerenu ljudsku djelatnost. U načelu, marksistički pristup omogućava ravnotežu između hermeneutskog (kvalitativnog) pristupa, nužnog pri istraživanju ljudske povijesne prakse, i kvantitativnog, empiričko-analitičkog shvaćanja pri proučavanju zakonitosti i pravilnosti u preobrazbi društvenih struktura.

Budući da marksisti ističu neodvojivost teorije i prakse i bitni utjecaj ljudske povijesne djelatnosti na povijesne promjene, oni nužno postavljaju granice kvantitativnim metodama i kritiziraju shvaćanja prema kojima je jedino kvantifikacija mjerilo znanstvenosti određenih istraživačkih rezultata. Budući da marksisti žele istraživati unutrašnje suprotnosti u povijesnim strukturama te njihove promjene i preobrazbe, oni su dali važan prilog proširenju usko shvaćenih analiza onih historičara, kao što je to u mnogih »analista«, koji su obratili pažnju, prije svega, na odnos među dijelovima strukturâ a ne i na njihovu dinamičnost.<sup>27</sup>

Marksisti nastoje interpretirati pojedinačno u njegovu odnosu prema cjelini, tj. smatraju da se pojedinačna, konkretna činjenica kao izraz pokretljivog totaliteta može istraživati samo uz pomoć teorija, a vezu između »događaja« i »zakona« traže u dijalektičkom pristupu. Zato je osnovno metodološko pitanje za marksiste kako se dijalektička metoda može upotrijebiti u znanstvenom istraživanju. Iz toga shvaćanja proizlazi kritika opisa pojedinačnih povijesnih činjenica, bez veze sa strukturiranom povijesnom cjelinom, kao i izoliranja pojedinih podstruktura od totaliteta.

Dijalog između marksista i nemarksista nije moguć samo u onim zemljama u kojima na historičare utječe ova ili ona varijanta »otvorenog« nedogmatskoga marksizma nego i s povjesničarima onih zemalja u kojima još uvijek prevladava dogmatski marksizam. Vidjeli smo da je staljinizam pripisao Marxu pojednostavnjenu shemu povijesnih procesa koja je onemogućavala povezivanje teorije i istraživačke prakse. Zato je staljinistička historiografija u svom prosjeku ostala na razini nizanjanja pojedinačnih povijesnih činjenica, često na znatno nižem stupnju nego što je to bilo

<sup>27</sup> Npr., britanski socijalni i ekonomski historičari marksisti dali su izuzetan prilog metodološkim i praktičnim problemima istraživanja industrijalizacije, a francuski marksisti proučavanju francuske revolucije i borbi protiv dogmatskoga strukturalizma.

u tradicionalnoj historiografiji. Napuštanjem usko determinističke interpretacije Marxove teorije povijesti, historičari pod utjecajem »otvorenog« nedogmatskoga marksizma prišli su sustavnom rješavanju metodoloških pitanja i formulaciji teorija koje se mogu provjeravati svjedočanstvima izvorâ. Međutim i tamo gdje dogmatski marksizam (koji više nije staljinizam) još uvijek predstavlja okvir radu historičara, on se danas interpretira dovoljno elastično da u većini više ne predstavlja smetnju napuštanju uske događajne historije, proučavanju društvenih struktura u razvoju i rješavanju metodoloških i teoretskih pitanja.

Osnovni kriterij za utvrđivanje je li riječ o dogmatskom marksizmu u historijskoj znanosti jest učenje o jednom jedinstvenom svjetskopovijesnom procesu, kao pravilnoj smjeni pet »društveno-ekonomskih« formacija od niže prema višoj. To je danas nužna ideološka legitimacija za propagandu o jednom jedinom putu u socijalizam, kao svjetskom procesu, dakako uz određene varijante. Za dogmatski marksizam karakteristična je, također, »teorija odraza«, tj. vulgarna i pasivistička interpretacija Marxova modela baze i nadgradnje, prema kojoj je duhovna nadgradnja samo mehanički odraz zakonâ koji usmjeravaju procese u ekonomskoj bazi određenoga društva. S nedogmatskoga marksističkoga gledišta i materijalna baza je ljudska tvorevina, tj. sustav odnosâ među ljudima koji proizvode stvari, dakle preobražavaju prirodu. »Teorija odraza« zacijelo prelazi preko ljudske povijesne inicijative i utječe na pokušaje objašnjenja društvenih odnosa kao posljedice krutih društvenih zakona. Ako uzmemo kao primjer sovjetsku historiografiju, možemo vidjeti da se učenje o povijesti, kao jednom jedinstvenom »zakonomjernom« procesu, još uvijek izražava u isticanju pravilne smjene »društveno-ekonomskih« formacija i u »teoriji odraza«. Razabire se, međutim, da se u okviru pojma »društveno-ekonomska« formacija sve više uzima u obzir bogatstvo različitih oblika te utjecaj »ideja« u nadgradnji na promjene u ekonomskoj bazi. Smatra se kako svjetskopovijesni proces društvenoga razvoja ima, doduše, zakonomjernoprogresivni značaj ali je prožet proturječnostima i neravnomjernostima, i da različite istodobne formacije mogu stvoriti svojevrsne sinteze. Taj okvir dopušta konkretno istraživanje koje izlazi iz krutoga shematizma.<sup>28</sup> Važno je upozoriti na izjave da »čiste« formacije ne postoje u zbilji. Riječ je, dakle, o modelu. Uopće, metoda modeliranja postala je u sovjetskih historičara predmet metodoloških razmišljanja, posebno u vezi s matematičkim metodama. Postoje pokušaji tipologije modeliranja koja želi biti drukčija od »strukturalističke« metode modeliranja u »buržoaskoj« historiografiji usmjerenoj prema statički shvaćenim strukturama. S time u vezi je rast radova koji upotrebljavaju kvantitativne metode pri proučavanju velikog broja podataka.<sup>29</sup> Vidjeli smo da

<sup>28</sup> Е. М. Жуков, ур., Проблемы социально-экономических формации, Историко-типологические исследования, Москва 1975.

<sup>29</sup> V. podatke u poglavlju o kvantitativnim metodama utvrđivanja činjenica. Uz to: Ю. Каж-И. Д. Ковальченко, Методологические проблемы применения количественных методов в исторических исследованиях, История СССР 5, 1974; К. В. Хвостова, Методологические проблемы применения математических методов в исторических исследованиях, Вопросы истории, 11/1975; И. Д. Ковальченко-Н. В. Сиварев, Структурализм и структурно-количественные методы в современной исторической науке, История СССР 5, 1976; В. А. Устинов и други, Опыт имитационного моделирования историко-социально-

je sovjetska historiografija već u šezdesetim godinama postigla važne rezultate upotrebom kvantitativnih metoda. Danas se sustavno formuliraju brojni metodološki problemi koji proizlaze iz dodira historije i matematike.<sup>30</sup> Istražuje se mogućnost i granica upotrebe matematičkih metoda, prije svega statistike i statističke teorije informacije, i njihova objašnjenja historičaru koji nema posebnu matematičku naobrazbu. Ipak se smatra da radovi koji primjenjuju matematičke metode imaju još uvijek pretežno eksperimentalni karakter ali su jasno pokazali da upotreba matematike utječe na usavršavanje metoda historijskog istraživanja, ako se usklađuje s »kvalitativnim« metodama.

U toku sedamdesetih godina nastali su brojni radovi iz problematike široko shvaćene nauke o izvorima koji povezuju metodologiju s tehnikom rada.<sup>31</sup> Upotreba »masovnih« izvora uz pomoć matematičkih metoda nalazi se u središtu pažnje.

Kad je riječ o metodološkim pitanjima, valja istaknuti da sovjetske istraživače posebno zanima problem historijske spoznaje. Smatra se da se spoznaja historičara ne može proširiti posuđivanjem spoznajnoga aparata iz ostalih nauka ili isključivo rezultatima logičke analize (kao u američkih neopozitivista) koja je odvojena od sadržajne strane historičareve spoznaje.<sup>32</sup>

Sustavni metodološki interes sovjetskih historičara, koji se nije mogao izraziti za staljinizma, kad se smatralo da je historijsko istraživanje samo ilustracija ili konkretizacija učenja historijskog materijalizma, osigurava nastajanje priloga koji znatno unapređuju istraživanje povijesnih struktura i ulaze u sferu međunarodne rasprave o novim putovima u historijskoj nauci. Slično je i u Njemačkoj Demokratskoj Republici, dok historijska znanost u Poljskoj ili Mađarskoj ne naglašava spomenuta dogmatska učenja.

Posljedice preobrazbe, koja je zahvatila historijsku znanost uglavnom od šezdesetih godina, jasno se razabiru na kraju sedamdesetih godina. Pojavile su se različite struje od kojih svaka predlaže istraživački uzorak koji bi osigurao veći stupanj znanstvenosti i koji ujedno izražava društvenu, političku i ideološku uvjetovanost pojedine historijske »škole«. Usprkos velikim razlikama i suprotnosti, ipak postoji zajednički nazivnik pri traženju novih metodoloških rješenja u svim historijskim znanostima s predajom iz 19. stoljeća.

го процесса, *Вопросы истории*, 11/1976; И. Д. Ковальченко, О моделировании исторических явлений и процессов, *Вопросы истории*, 8/1978.

<sup>30</sup> Математические методы в исторических исследованиях, Москва 1972; Математические методы в исследованиях по социально-экономической истории, Москва 1975; Математические методы в социально-экономических и историко-культурных исследованиях, Москва 1977.

<sup>31</sup> В. И. Туганов-Г. А. Трухан, Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, *Вопросы истории*, 3/1977.

<sup>32</sup> Н. Н. Смоленский, К вопросу о природе исторических понятий, *Новая и новейшая история*, 4/1976; Исти, Историческая действительность и историческое понятие, *Вопросы истории*, 2/1979.

1. Izričito i odlučno napušta se tradicionalno mišljenje da se individualnost i neponovljivost svake povijesne činjenice mora spoznati izravno iz nje same, bez generalizacija i bez kriterija za izbor i klasifikaciju podataka što je nužnost, kad se smatra da u povijesti postoje određene pravilnosti. Historičari raznih struja koji kroče novim putovima uvjereni su da upravo te pravilnosti treba istraživati. Na sve strane traže se odgovori na osnovno metodološko pitanje suvremene historijske znanosti, tj. kako proučavati dugotrajne povijesne procese.

2. Zato danas prevladava uvjerenje da historija ne može biti samo znanje koje opisuje pojedinačne činjenice nego znanost koja ih objašnjava uopćavanjima i teorijama. Suprotno mišljenje izražavaju oni povjesničari koji se protive novim kretanjima i oni koji se bave svojim sitnim istraživačkim poslom i žele da ih se ne uznemiruje novim metodološkim spoznajama koje pretpostavljaju višu znanstvenu razinu. No, valja upozoriti da je shvaćanje o historiji kao znanju koje opisuje pojedinačne povijesne činjenice i ne može generalizirati prošireno među predstavnicima društvenih znanosti. Oni na razne načine odbacuju mogućnost postojanja historijske znanosti i vide samo pojedine *historije* (u množini) koje prikupljaju podatke s različitih područja društvenog i ljudskog života za ilustraciju i provjeravanje njihovih teorija. Tradicionalno shvaćanje da historičar samo opisuje tok pojedinačnih neponovljivih činjenica pri tom se upotrebljava kao temeljni argument. Tradicionalno mišljenje, prema tome, pogoduje procesu atomizacije historijske znanosti. Zato je bitka za njegovo prevladavanje ujedno i borba za opstanak historije kao samostalne discipline.

3. Kako je u toku proces prevladavanja tradicionalne historije, u središtu pažnje više ne mogu biti samo događaji, pojedine ličnosti, njihove ideje i odluke. Sve se veći broj historičara okreće prema istraživanju raznih područja društvenoga i ljudskoga života. Oni pokušavaju objasniti međusobnu povezanost pojedinih dijelova određenih povijesnih cjelina. Zato nemarksisti, historičari koji prihvaćaju određene elemente marksizma, i marksisti žele istraživati povijesne strukture. Uz određene rezerve »novoju« bi se historijskoj znanosti mogao dati naziv »strukturalna« historija. To je, dakako, vrlo širok pojam. Vidjeli smo da postoje velike razlike pri istraživanju povijesnih struktura, s obzirom na shvaćanja o njihovu relativno statičkom odnosno dinamičkom značaju. Upozorili smo na interpretacije koje u strukturama vide samo mehaničke procese i ne uključuju u istraživački postupak svjesnu ljudsku akciju, i na gledišta kojima je ljudska povijesna praksa sastavni dio pri proučavanju pokretljivih struktura. Marksistički smjer unutar toga općeg kretanja nazvala sam »genetičkostrukturalnim«, jer načelno povezuje povijesni razvoj i ljudsku povijesnu djelatnost sa strukturalnim pristupom pri istraživanju međusobne povezanosti pojedinih dijelova određene cjeline. Pri tom marksisti odbacuju onaj pojam »struktura« koji u nehistoričara označava nepromjenljivu konstantu, »sistem« suprotstavljen pojmu »proces«. Za marksista se pojmovi »struktura« i »proces« ne mogu suprotstavljati, jer se smatra da se povijesne strukture mijenjaju i preobrazuju te same po sebi imaju procesualni značaj. Prema marksističkom shvaćanju ne mogu se suprotsta-

viti ni »strukturalna« i »događajna« historija, jer bi se to protivilo dijalektičkoj povezanosti ljudske povijesne prakse, događajâ, strukturâ i procesâ.<sup>33</sup>

4. Povjesničari, koji smatraju da su sva područja društvenoga života legitimni predmet istraživanja historijske znanosti, nužno zastupaju mišljenje da historija mora postati društvena znanost, ovladati novim metodama i služiti se teorijama. I u tom okviru postoje različita suprotna mišljenja, nejasnoće i nedorečenosti o kojima smo već govorili. U svakom slučaju, nastojanje da historija postane društvena znanost, bez obzira je li se to izričito proglašava ili ne, os je metodološkoga kretanja u suvremenoj historijskoj znanosti. Zato je ono u središtu pažnje ove knjige.

---

<sup>33</sup> Pojam »događajna« historija ima danas dva značenja. Na početku je obilježavao historiografiju koja opisuje i niže pojedinačne, uglavnom političke, događaje. U tom se smislu taj pojam upotrebljava i u ovoj knjizi, kad se suprotstavlja »genetičkostrukturalnoj« historiji. Valja, međutim, istaknuti neprihvatljivost, uglavnom već prevladanoga, shvaćanja o međusobno odvojenim vremenskim razinama prema kojem je brzo kretanje događaja samo nevažni dodatak vremenu »struktura« i »konjunktura«. Nasuprot tome, marksistički historičar traži jedinstvo događaja i struktura u razvoju. Prema tome, pojam »događajna« historija ne označava samo tradicionalnu historiju, dakle znanje o pojedinim neponovljivim činjenicama, nego i razinu događajâ kao dijelova povijesnih struktura u razvoju. U tom drugom značenju »događajna« historija se ne može suprotstaviti »strukturalnoj« historiji, jer je njen dio.